

KONKURÁLÓ REGIONALITÁSALAKZATOK¹

Regionalitásjelenségek a magyar irodalomtörténet-írásban 1945 után román kontextusban

COMPETING REGIONALITY FORMATIONS

Regionality phenomena in Hungarian literary history writing after 1945 in a Romanian context

A 20. és 21. századi magyar irodalomtörténet-írás diskurzusában – köszönhetően a társadalmi és politikai változásoknak – visszatérően jelen van a regionalitás aspektusa, elsősorban a kisebbségi/nemzetiségi magyar irodalmak vonatkozásában. Ezen irodalmak helyzetére és viszonyrendszerére nem csupán az el- és megnevezés perspektívájából következtethetünk, hanem tárgyalásmódjukat vagy akár könyvtárgyként való reprezentációjukat sem hagyhatjuk figyelmen kívül. A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a felmutassa a magyar irodalomtörténet regionalitásalakzatait, melyek egymásra reflektálva, egymást felülírva és kioltva igyekeztek domináns pozícióra szert tenni a magyar irodalomról szóló diskurzusban. Mintegy összehasonlítási pontként a dolgozat a román irodalom regionalitásjelenségeit is az értelmezés terébe vonja.

Kulcsszavak: magyar irodalomtörténet-írás, regionalitásalakzatok, térkonceptiók, kisebbségi/nemzetiségi irodalmak

A 20. század első felében a magyar irodalomtörténet-írás diskurzusa az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés után azzal a dilemmával találta szembe magát, hogy a magyar nyelven születő irodalom egyik jelentős része, ennek intézményrendszere – mint kiadók, folyóiratok és oktatási intézmények – már nem a magyar állam területén volt található. Ez a szituáció olyan kihívások elé állította az irodalomtörténet-írást, melyek eredményeképp számot kellett vetni mindazzal, hogy a már nem Magyarországon születő, de magyar nyelvű irodalmat miként és hogyan illesztik azokba a narratívákba, melyek a magyar irodalom történetét voltak hivatva elmondani.

A regionalitás diskurzusainak kialakulása

A két világháború közötti magyar irodalomtörténet-írás már korán, az 1930-as években regisztrálta azt a problémát, mely a magyar irodalomnak és intézményrendszerének az irodalmi nyilvánosságot is érintő széttöredezettségében volt megtapasztalható. Az irodalomtörténeti igényvel és szándékkal megszülető munkákat megelőzően számos olyan tanulmányértékű szöveg vagy esszé jelent meg, melyek az 1920 utáni állapotot kísérelték megragadni. Ezek jelentős része a meg- és elnevezés bizonytalanságával volt kénytelen szembenézni, hiszen amennyiben a világháborút lezáró, trianoni békeszerződés értelmében másik ország területéhez tartozó magyarság kulturális és irodalmi életéről, tevékenységéről esett szó, úgy szükségserűvé vált valamilyen megkülönböztető jelző használata – elsősorban ezen irodalmak

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

identitásának felmutatása céljából. Az önálló identitás megteremtése természetesen együtt járt azzal az elhatárolással, mely szorosan összekapcsolódott ezen Magyarországon kívülre került magyar közösségek társadalmi és politikai identitásának definiálásával. Ennyiben a különböző országok területén élő magyarság egyszerre határozta meg önmagát a többségi nemzettel szemben, másrészt az ekkor megszülető identitásalakzat egyúttal a magyarországi magyar közösséggel szembeni elhatároláshoz is vezetett. Ez az önidentifikációs törekvés hangsúlyosan rányomta a bélyegét a későbbi megnevezésekre is, hiszen úgy is fogalmazhatunk, hogy a nem Magyarországon, hanem a Kárpát-medencében, azaz a határon túl² születő különböző magyar irodalmak folyamatosan saját önazonosságuk alakulásával, problematikusságával voltak kénytelen szembenézni.

A második világháborút megelőző magyar irodalomtörténet-írás legtöbbször idézett és leginkább közkegyen forgó munkáját Szerb Antal az erdélyi magyar írók helikoni íróközössége által kiírt, 1930-as pályázatra készítette el, és elsőként a kolozsvári székhellyel rendelkező Erdélyi Szépművészek Céh kiadásában jelent meg 1934-ben. A *Magyar irodalomtörténet* című kötet egyik utolsó, a második világháborút követő kiadásokból egészen 1990-ig irodalompolitikai okokból kihagyott fejezete *Az utódállamok magyar irodalma* címet viselte. E fejezetben Szerb az erdélyi, a felvidéki (Cseh–Szlovák Köztársaság) és délvidéki (Jugoszláv Királyság) magyar irodalmakat vette számba, és a bemutatás arányait tekintve elsősorban az erdélyi magyar irodalomról írt hosszabban. Az irodalomtörténet szerzője azt a szerkezetváltozást regisztrálja a fejezet felütésében, mely ezt követően a nem Magyarországon születő magyar irodalmak állandó és visszatérő dilemmájaként volt számontartható: „A trianoni határok által keletkezett új nemzetkép a magyar irodalom szerkezetét is átalakította. Az új helyzet következményeképpen az eddig egy-középpontú magyar irodalom helyett több magyar irodalom van kifejlődőben és ezek közül az irodalmak közül az egyik, az erdélyi, nem egészen másfél évtized alatt annyira kivirágzott, hogy az összmagyarság irodalmi életére is visszahat.” (Szerb 1935, 516) A struktúra megváltozásával Szerb – ekkor még – alapvetően egy többcentrumú magyar irodalom képét vizionálja, azonban – mint majd látni fogjuk – nem elsősorban több centrum jön létre, sokkal inkább egy hierarchikus rendszer képződik meg, melynek középpontjába a magyarországi magyar irodalom áll és értelemszerűen a perifériákon helyezkednek el az országhatárokon túl születő magyar irodalmak. Hasonlóképpen mutat rá ezen viszonyrendszerre a vajdasági magyar irodalomtörténet-írást értelmező Szarvas Melinda is, aki a következőképp fogalmaz: „A magyarországi és a határon túli magyar irodalmak viszonyának leírása az esetek többségében egy sajátos centrum-periféria viszonyt ábrázol, amelyben a magyarországi irodalmi kultúra lenne a centrum, minden egyéb pedig a periféria.” (Szarvas 2018a, 18) És mint a Szerb Antal-féle irodalomtörténet kapcsán látható, ez a hierarchikus alakzat már a két világháború között rögzülni látszott a magyar irodalomtörténet-írásban.

Az 1930-as évek magyar irodalomtörténeti diskurzusát az a szellemtörténeti elméleti háttér és horizont határozta meg, mely a pozitivizmus objektivizációra és természettudományos módszertanra épülő teoretikus elméletével szemben és ellenében határozta meg önmagát, s mely elmélet többek között Wilhelm Dilthey nevéhez kapcsolódik. A szellemtörténeti megközelítésmód hatása ekkor nem csupán a magyar irodalomtörténet-írásban érezteti hatását, hanem jelentős hangsúllyal van jelen a környező irodalmak, így például a román irodalomtörténeti diskurzusban is. Alig pár év eltéréssel születik meg George Călinescu *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* című munkája (Călinescu 1941), mely ugyan némely pozitivistá jelleget még megőriz, mégis olyan átfogó és összegző munka igényével lép fel, mely alapján párhuzamba állíthatjuk Szerb irodalomtörténetével. Emellett például az akkor

² Az megnevezés problematikusságát járja körül Jeney Éva is: „Itt van mindjárt a *határon túli irodalom* nem túl szerencsés fogalma, amely akár innen, akár onnan, eleve magában rejti a szemlélet honnanját, túl azon, hogy azt társítja: kívül valamin, valamely központhoz viszonyítva.” (Jeney 2007, 352)

erdélyi magyarként definiált irodalom kapcsán lényeges megemlíteni Ion Chinezu *Aspecte din literatura maghiară ardeleană* kötetét (Chinezu 1930), mely 1930-ban – tulajdonképpen átfogó magyar nyelvű összegzéseket is megelőzve – saját regionális hagyományát szem előtt tartva, az egész magyar irodalomra kitekintéssel ír az erdélyi magyar irodalom első évtizedéről a szintézis igényével. Chinezu szempontrendszere nem nélkülözte a komparatív megközelítésmódot sem, hiszen az erdélyi magyar irodalom alkotásait a román irodalom közegében is kontextualizálta, továbbá jelentős hangsúlyt fektetett a két világháború között transzszilvanista ideológia térnyerésének is, mint ahogyan visszatekintésében erre Dávid Gyula is rámutat (Dávid 1971, 1819–1826).

A megnevezések konkuráló alakzatai

Míg a két világháború között a Magyarország határain kívül születő magyar irodalmakat elsősorban a *kisebbségi* jelzővel látták el, továbbá a magyar történelmi régiók elnevezésével határolták el megnevezésükben, addig 1945 után jelentős változás állt be az erről folyó diskurzusban. A megnevezésben bekövetkező változások mellett szükségszerű utalni arra a jelenségre is, hogy míg 1945 előtt ezeket az irodalmakat elsősorban rövidebb szövegek, tehát tanulmányok tárgyalták, addig a második világháború utáni időszakban sorra kezdtek el megjelenni azok a munkák, melyek immár kötetszinten nyújtottak szintézist a témáról. Ezen összegzések közös jellemzőjeként lehet említeni, hogy a bevezetőben – a téma meghatározásánál – igyekeztek tisztázni tárgyukat, tehát megnevezni ezeket az irodalmakat. Az egyik legkorábbi kísérlet Bori Imre nevéhez kötődik, akinek 1968-ban megjelenő kötete *A jugoszláviai magyar irodalom története* címet (Bori 1968) viseli, és 1918-tól 1945-ig tekinti át a címben jelölt irodalom történetét és alakulását. A címben kijelölt elhatárolás – jugoszláviai – nem vonul végig a kötetben, a fejezetek alcímei, továbbá a *Táj és irodalom* első rész a vajdasági jelző kibontására tesznek kísérletet, mintegy ennek létjogosultsága mellett foglalnak állást, minthogy ez jelöl ki egy többárnyalatú hagyományt is. Azt a magyar irodalmi hagyományt, mellyel egyidőben – mint Bori megfogalmazza – „az ún. Felvidéken kialakult a szlovák irodalom, Erdélyben egy erőteljes román, a Vajdaság területén pedig egy gazdag szerb irodalom született.” (Bori 1968, 11) A vajdasági vs. jugoszláviai megnevezést érintő dilemma mellett azért lényeges kiemelni a Bori-szöveg ezen idézet érintette multikulturális aspektusát, mert a nem Magyarországon születő irodalmakat tárgyaló irodalomtörténetek a későbbiekben nem vagy csak alig vonják az elemzésük terébe az adott régióba születő más nyelvű irodalmakat. Ez a szempont viszont éppen azon transznacionális irodalomértés lehetőségévé válhatna, melynek köszönhetően a későbbiekben ezek az irodalmak egy tágabb összefüggésrendszerben nyerhetik el sajátos jelentőségüket.³ Itt lényeges, hogy Bori Imre kötetének érvelése a vajdasági jelző mellett a tárgyalt időszak fényében (1918–1945) érthetővé válhat, és az ezen a munkán alapuló későbbi irodalomtörténetei immár jól mutatják a jelző megváltozását, hiszen mind az *Irodalmunk évszázadai* (Bori 1975), mind *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* (Bori

³ Itt szükséges arra rámutatni, hogy a korábban már idézett Szarvas Melinda éppen a régió többnyelvűségével érvel akkor, amikor javaslatot tesz a fogalomhasználat megváltoztatására, és immár a *magyar vajdasági irodalom* fogalom bevezetését szorgalmazza: „Meglátásom szerint jugoszláv irodalmi kultúráról lehet beszélni, vajdasági kultúráról nem, ugyanakkor a Vajdaságról mint kulturális közegről igen, ahol ma (is) több különböző nyelvű kultúra él együtt. Éppen ezért az ottani magyar nyelvű irodalom azonosításakor a nyelvnek kell hangsúlyosabb pozícióba kerülnie ahhoz, hogy a megnevezni vágyott irodalom valóban elkülöníthetővé váljon. Ha tehát elfogadható, hogy a vajdasági jelző nem pusztán a meghatározni kívánt irodalom földrajzi helyére, hanem annak kulturális közegére és irodalmának nyelvére is utal, akkor véleményem szerint érdemesebb lenne *vajdasági magyar irodalom* helyett *magyar vajdasági irodalomról* beszélni. Mindez persze azt sugallja, hogy létezik szerb, horvát stb. nyelvű vajdasági irodalom is, ami korántsem elképzelhetetlen, ha olyan életművekre gondolunk, mint a szerb Boško Krstićé vagy Todor Manojlovićé – csak hogy korábbi időkből is szerepeljen példa.” (Szarvas 2018b, 38–39) [Kiemelés az eredetiben.]

1982) című kötetek felmutatják a megnevezés problematikusságát, de már csupán történetiségében tárgyalják, és egyértelműen a jugoszláviai jelző használatát szorgalmazzák. A jelzőhasználat és így a megnevezés problematikáját járja körül Görömbei András is az 1982-ben megjelent *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980* című kötetében, és e kötet felvezető fejezetéből – összhangban Bori Imre megfogalmazásával – kitűnik, hogy a definíciót alapvetően a társadalmi-politikai környezet megváltozása jelenti és irányítja. Mint fogalmaz: „Ezért három fogalmat kell megkülönböztetnünk, és egymás vonatkozásában világosan elhatárolnunk. Az *egyetemes magyar irodalom* magába foglalja az összes magyar irodalmakat, a magyarországi, a nemzetiségi magyar irodalmakat és az emigráció magyar irodalmait. A nemzetiségi magyar irodalmaknak fontos, egymástól és a magyarországi magyar irodalomtól egyaránt megkülönböztető jellegzetességei vannak, ezért a nemzetiségi magyar irodalmakat a romániai, csehszlovákiai, jugoszláviai, szovjetunióbeli jelzővel illetjük. Mivel a többi magyar irodalomnak van megkülönböztető jelzője, ezért a magyarországi egyszerűen *magyar irodalomnak* nevezzük. [...] Az itt tárgyalandó *csehszlovákiai magyar irodalom* tehát olyan kisebbségi-nemzetiségi irodalom, amely az egyetemes magyar irodalomnak integráns része, azzal szerves nyelvi-nemzeti és hagyományközösségben fejlődik, a csehszlovákiai társirodalmakkal pedig az együttélésen és közös életproblémákon alapuló helyzeti közösségben van.” (Görömbei 1982, 10) Görömbei leírása alapvetően egy hierarchikus rendszert vázol az olvasó elé, melyben centrális szerepbe a magyarországi magyar irodalom kerül, és ehhez való viszonyokban jelöli ki a további irodalmakat lehetőségeit. A társadalmi-politikai változások mentén jelöli ki tárgyát és annak meghatározását az 1973-ban már második kiadását megélt Kántor Lajos és Láng Gusztáv írta romániai magyar irodalomtörténet is, melynek előszava szerint „*a romániai magyar irodalom Románia 1919 utáni területén kialakult magyar nyelvű irodalom. Társadalmi meghatározója a romániai társadalmi valóság, valamint a romániai magyarság kisebbségi, illetve 1944 utáni nemzetiségi helyzete. Mindkét vonás megkülönböztető a magyarországi irodalomhoz viszonyítva, amelyhez azonban a nyelv és a kulturális hagyományok tágan értelmezett közössége fűzi.*” (Kántor–Láng 1973, 7)

A három irodalomtörténet felvezetőit tekintve világosan látszik a korábbi fogalomhasználat átalakulása és az irodalom társadalompolitikai szituáltságának hangsúlyossága a definíciós kísérletek során. A kisebbségi jelző lecserélése a nemzetiségi elnevezésre mutatja azt a politikai irányt és ennek reprezentációját, melyek lényegében a különböző országokban élő kisebbségi magyarság pozíciójának tükrözései, hiszen a nemzetiségi kifejezéssel a magyarság alárendelt szerepének megszüntetését implikálják a szövegek. Másfelől a jugoszláviai, csehszlovákiai, romániai jelzők bevezetése a társadalmi szituáltság kiemelésének szimbólumaivá válik, legalábbis az előszavak állítása szerint. Mindemellett érdemes még egy szempontot előtérbe vonni: az utóbbi, a Szerb Antal-féle meghatározás utódállamaihoz való elnevezésbeli kapcsolás egyúttal azon történelmi régiók nevét (Felvidék, Délvidék/Vajdaság, Erdély) írja ki az irodalomtörténet-írás tárgyának elnevezéséből, mely nevek egy magyar nemzeti irodalmi és politikai hagyomány létezéséről tanúskodnak. Ez a gesztus egyszerre olvasható a fentebb már említett társadalmi-politikai szituáltság hangsúlyozása felől, ugyanakkor egy gyarmatosító logika aspektusából is, hiszen így ezek az irodalmak egyértelműen egy másik állam, egy másik irodalompolitika érdekeltségi és hatalmi körébe kerülnek.

Amennyiben ezen irodalmakról szóló diskurzusról beszélünk, úgy lényeges látnunk azt is, hogy a fentebb említett kötetek egyúttal ezen irodalmak (ön)reprezentációjához is hozzájárulnak, és ezzel egyidejűleg saját identitásuk alakulásához/alakításához is. Ez a szempont azért meghatározó, mert miközben az önmeghatározás gyakorta irodalompolitika befolyásolta folyamatát látjuk, mégis állíthatjuk, hogy ezen (alapító)szövegek által ezek az irodalmak elhatárolásokat végeznek, s nem elsősorban és csupán a politikai értelemben vett többségi nemzetől/irodalomtól, hanem a magyarországi magyar irodalomtól. Ebből a perspektívából éppen ez utóbbi helyettesíthető be a „többségi” kategóriába Gilles Deleuze és Félix Guattari

megállapításában, miszerint „A kisebbségi irodalom [littérature mineure] nem egy kisebbségi nyelv irodalma, hanem olyan irodalom, amelyet a kisebbség a többség nyelvén ír.” (Deleuze–Guattari 2009, 33)

Ezt a különállást csak tovább erősítik azok a Magyarországon megjelenő irodalomtörténetek, melyek szintén ebben az elhatárolásban tárgyalják az elemzett irodalmakat. Az 1982-ben napvilágot látott, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében elkészült *A határon túli magyar irodalom* című kötet (Béládi 1982) ugyanezt a logikát követi annyiban, hogy ezeket az irodalmakat 1945-től kezdődően nem ezen akadémiai – tehát irodalompolitikai értelemben vett: hivatalos – irodalomtörténet poétikai vagy tematikai felosztásában tárgyalja, hanem elkülönítve és elhatárolva azoktól a kötetektől, melyek amúgy 1945-től a jelenig adják a magyar irodalom így leszűkített értelmezését és szintézisét. Béládi Miklós bevezetése *Kisebbségi irodalom – nemzetiségi irodalom* címmel a fentebb már érintett problémát viszi színre, és jelzi azt az „ünneplendő” tény, miszerint ezek az irodalmak az önállósodás útjára léptek, és elszakadni látszanak attól a felelősségtől, melyet a kisebbségi sors rótt rájuk, azaz már nem a „megváltásesmék” felől kell produktumaikat megítélni, hanem „elsősorban irodalomként, az esztétikai érvényesség szemszögéből” (Béládi 1982b, 11–12) kell értékelni őket. Továbbá itt szükségszerűnek tűnik azt is megemlíteni, hogy a korábban említett irodalomtörténetek egyik része (például a Bori Imrée vagy a Kántor–Láng szerzőpárosé) került be az akadémiai irodalomtörténetbe kis változtatásokkal.⁴ Részben hasonlóképpen jár el Pomogáts Béla is, aki *Az újabb magyar irodalom 1945–1981* című kötetében (Pomogáts 1982) az utolsó fejezetet (hasonlóképpen a már idézett Szerb Antal-féle irodalomtörténethez) szenteli kitekintés gyanánt a határon túli magyar irodalmaknak, és itt elsősorban a felsorolás és kevésbé az elemzés igényével kísérel meg mindent egybegyűjteni, ami a témához kapcsolható, mind szerzők, mind kötetek vagy intézményrendszer tekintve. Az (ön)reprezentáció szempontjából itt érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy míg a romániai, jugoszláviai, csehszlovákiai magyar irodalmakról önálló összegző munkák készültek, addig a szovjetunióbeli vagy kárpát-ukrajnai (amint a korabeli elnevezések hangoztak) magyar irodalomról elsőként szintézis jellegűen a fentebbi két kötet szólt. Ez nem csupán arra mutat rá, hogy kevesebb mű született ebben a régióban, hanem ezen határokon kívül születő irodalmak egymáshoz való viszonyait is megpillanthatjuk, és míg itt a kárpát-ukrajnai irodalom alul-, addig például az erdélyi felülreprezentált.

Az akár könyvtárgyként is elkülönülő irodalomtörténeti munkák tehát világosan mutatják, hogy 1945 és 1990 között a nem Magyarországon születő magyar irodalmakat elsősorban születésük helye szerint határolták el egymástól és a „magyar irodalomtól”, továbbá a szövegeket gyakorta a nemzetiségi lét lenyomataként olvasták és értelmezték. Az irodalomtörténet-írás ezen tendenciája felfedezhető abban is, ahogyan például a Romániában születő német irodalmak tárgyalása alakult. Míg alapvetően 1945-ig két jelentős kulturális és irodalmi régiót különböztettek meg, addig e kettő, a bánági sváb és az erdélyi szász elnevezés 1945 után szintén felszámolásra kerül, mégpedig a leglátványosabb módon Peter Motzan *Die rumäniendeutsche Lyrik nach 1944* című irodalomtörténetében (Motzan 1980), ahol is a szerző ugyanarra a társadalmi-politikai szituáltságra utal, melyre korábban Bori Imre, Görömbei András vagy a Kántor Lajos és Láng Gusztáv szerzőpáros: „Az együttlakó nemzetiség [mitwohnende Nationalität] fogalma egy történeti fejlődésfolyamat eredményeként jött létre, és egy relatív állandósult, etnikai (nemzeti és nyelvi) közösség sajátos karakterjegyekkel (nyelv, kultúra, hagyomány, öntudat), mely más nemzetekkel (vagy nemzetiségekkel) egyazon területen él együtt, és ezek ugyanabba a gazdasági, politikai és állami szervezetbe tagolódnak

⁴ Az akadémiai irodalomtörténet munkálataira való felkérésről tanúskodnak a Kántor Lajos és Láng Gusztáv által 2018-ban kiadott összegző munkának a megjegyzései. E munka immár kevésbé szintézisszerűen, sokkal inkább esszészzerűen írja újra a korábban „romániai magyar irodalomként” definiált „erdélyi magyar irodalom” száz évnvi történetét. Vö. (Kántor 2018, 25–27)

be.”⁵ A „mitwohende Nationalität” fogalma alatt a magyar irodalomtörténet-írás fentebb említett romániai vonatkozású munkájában is kifejtett „együttlakó nemzetiségek” (popor conlocuitor) kifejezést alkalmazza, és megerősíti a „rumäniendeutsch”, azaz a romániai német jelző használatát, mely látványosan illeszkedik a romániai magyar fogalom kialakulásához és használatához.

Ennyiben azt is ki lehet jelteni, hogy ezen irodalmakat bemutató irodalomtörténetek az 1945–1990 közötti időszakot tekintve alapvetően a társadalmi-politikai szituáltságból nyerték megnevezésüket, és (ön)reprezentációik folyamatosan felülírták az egyeséges magyar irodalomra vonatkozó elképzeléseket, hiszen megjelenítésük – a közös hagyományok hangsúlyozása mellett is – minduntalan az elhatárolást is rögzítette. Mindez pedig nem csupán a magyar irodalmakat érintő jelenségként tartható számon a kelet-európai régiót illetően, hiszen az előbb említett Motzan-kötet szintén hasonlóképpen járt el a romániai német irodalom tekintetében, ahogyan például a román irodalomtörténet-írás gyakorlatától sem idegenek ezek a megközelítésmódok. Párhuzamként szükségszerű itt említeni Mihai Cimpoi és Ana Bantoș irodalomtörténeteit, melyek hasonló módon, a születés helyét és régióját előtérbe állítva járják körül a nem Romániában születő román nyelvű irodalmat, egyúttal megteremtve a térbeli töredezettséget a román irodalom reprezentációiban. Cimpoi *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia* (Cimpoi 1996) és Bantoș *Deschidere spre universalism. Literatura română din Basarabia postbelică* (Bantoș 2010) kötetei ugyan 1990 után születnek már, de értelmezésmintájuk, megközelítésük világosan mutatja fel az elhatárolást és egyúttal a periféria reprezentációjának erőteljes gesztusát. Cimpoi például bevezetésében az orosz nyelv és kultúra környezetében születő román irodalom kapcsán a nyelv, regionalizmus és elzártság aspektusait emeli ki, továbbá – némely magyar interpretációs kísérlethez hasonlóan – részben a román és a besszarábiai román irodalmak egymáshoz való viszonyát is tematizálja. (Cimpoi 1996, 13–14) Ana Bantoș az áttekintés igénye mellett irodalomtörténete utolsó fejezetében az identitás már Cimpoi szövegében is jelentékeny szerepét továbbgondolva a multikulturális irodalmi tér bemutatása felé közelít (Bantoș 2010, 247–271), és ezzel éppen azt a transznacionális perspektívát előlegezi meg részben, mely ezen irodalomtörténet-írást érintő magyar, román és német gyakorlatokat egymáshoz való viszonyaikban teszi megtapasztalhatóvá.

Egységesülő magyar irodalom – a regionalitás újabb konstrukciói felé

Amennyiben az irodalomtörténet-írás diskurzusában 1989/1990-es társadalompolitikai fordulatot szintén határpontnak tekintjük, még pedig a centralizált irodalompolitika megszűnésének dátumaként határozzuk meg, úgy az ezután születő irodalomtörténeti munkák azok, melyek a korábbi töredezett tértapasztalathoz valamilyen módon viszonyulnak. Itt alapvetően négy szöveget lehet számba venni, melyek az utóbbi harminc évben jelentős módon meghatározták a magyar irodalomtörténetről és ennek írásáról való gondolkodást.: *A magyar irodalom története 1945–1991* (Kulcsár Szabó 1993), *A magyar irodalom történetei* (Szegedy-Maszák 2007), *Magyar irodalom* (Gintli 2010) és végül *Geschichte der ungarischen Literatur* (Kulcsár Szabó 2013).

A felsorolt négy magyar irodalomtörténet alapvetően a nemzetközi tendenciákhoz igazodik, továbbá a hagyományhoz való viszonyuk révén rajtuk keresztül a fentebb említett magyar irodalmak reprezentációját és az akadémikus közeg magyar irodalomhoz való viszonyát is szemlélteti. Ezeket alapul véve kijelenthető, az egyszerezős irodalomtörténetek ideje lejárt,

⁵ Vö. „Die mitwohnende Nationalität, entstanden im Ergebnis eines historischen Entwicklungsprozesses, ist eine relativ beständige, ethnische (nationale und Sprach-) Gemeinschaft mit eigenen Wesenszügen (Sprache, Kultur, Tradition, Eigenbewußtsein), die mit anderen Nationen (oder Nationalitäten) auf demselben Territorium zusammenlebt und sich in dieselbe ökonomische, politische und staatliche Organisation eingliedert.“ (Motzan 1980, 10) [A magyar szöveg saját fordításom. V. F.]

hiszen az 1993-as kötetet leszámítva a többi kötet több szerző, mintegy egy közösség munkájaként jelenik meg, és így magától értetődően nem tud és ami talán fontosabb: nem is akar egyetlen szempontot, megközelítési módot, elméleti irányzatot képviselni. Míg az 1993-as Kulcsár Szabó Ernő írta kötet a korábbi, az irodalmi közbeszédben Spenót néven elhíresült, már említett akadémiai munka (Sötér 1962–1964) és ezáltal a magyar irodalomtörténet elsősorban 1945 utáni időszakának újraírására és másfajta, kevésbé ideologikus szempontok alapján történő, inkább poétikai aspektusú újrendezésére vállalkozott, addig a Szegedy-Maszák-féle 2007-es irodalomtörténet a Denis Hollier-féle (Hollier 1989) francia irodalomtörténetet módszertanát vette alapul, azonban el is tér ettől: „Az itt olvasható fejezetek általában hosszabbak, vagyis a munka kevésbé széttöredezett, mint a francia irodalom szóban forgó története. A válogatás szempontjainak megállapításakor is eltértünk az ösztönzőül szolgáló kötetben képviselt felfogástól. [...] Mi is törekedtünk kevésbé ismert, vitatható vagy olyan művek taglalására, amelyeket a korábbi évtizedekben kényesnek vélték és elhanyagoltak, de abban a vonatkozásban önállóságra tartottunk igényt, hogy nem korlátoztuk a figyelmet az úgynevezett magas irodalomra. Egyfelől kitágítottuk az általunk vizsgált jelenségek körét a művelődés különböző területeire – a társművészetektől a lélektanig s a történettudományig –, másrészt sok jelenség összefoglaló mérlegelése helyett egyes művek alapos értelmezését részesítettük előnyben.” (Szegedy-Maszák 2007, 12–13) Az eltérések sorolása során felfigyelhetünk arra, hogy a vonatkozási pont kijelölése mellett az interdiszciplinaritás felé mozdul el a Szegedy-Maszák-féle irodalomtörténet módszertana, sőt az előszóban a főszerkesztő azt is megfogalmazza, hogy a nagy elbeszélések ideje lejárt és emellett avagy ennek következményeként „sem a korszakot, sem az egyéni életművet ne tekintsük rendező elvnek, vagyis a magyar irodalmat töredezett örökségként mutassuk be.” Azonban mindezeknél talán fontosabb megállapítása az előszónak, miszerint „Lehet arra hivatkozni, hogy a magyar irodalmat előkelő hely illeti meg a világ örökségében, de számolni kell annak lehetőségével, hogy az irodalmak nemzeti megközelítése történeti jelenség, amelynek nemcsak kezdetét lehet megállapítani, hanem esetleges végére is föl kell készülni. A cél nyilvánvalóan az, hogy a magyar irodalom bizonyos termékei bekerüljenek Európa s a világ örökségébe, ami csakis akkor lehetséges, ha ennek az örökségnek a szerkezete is megváltozik.” (Szegedy-Maszák 2007, 16) A korábban általam is feszegetett cél jelenik itt meg, viszont már összefonódva a fentebbi megjegyzéssel, mely az irodalom irodalomtörténetek általi archiválásának nemzeti jellegét kérdőjelezi meg.

A Gintli-féle 2010-es irodalomtörténet alapvetően a poétikai alakulástörténetet választja vezérlő és narratíva rendező szempontjául, és mindemellett megfogalmazza azt is, hogy a kötet szerzőinek szükségszerűen választaniuk kellett „az elbeszélés lehetséges szempontjai közül, annak világos belátásával, hogy nem a magyar irodalom történetének, hanem csupán egy lehetséges történetének elbeszélése lehet” (Gintli 2010, 17) a céljuk. Látható módon ez az irodalomtörténet a Szegedy-Maszákéhoz képest visszatérés az egyetlen narratíva és jól érvényesíthető szempont ideájához, ugyanakkor lényeges a hangsúlyozása annak, hogy nem a, hanem egy történet elbeszélésére vállalkoztak.

Negyedik szöveggént érdemes szólni a Kulcsár Szabó Ernő főszerkesztésében németül megjelent irodalomtörténetről, a *Geschichte der ungarischen Literatur* című kötetéről, mely 2013-ban látott napvilágot. A De Gruyter Kiadó gondozásában megjelent irodalomtörténet a történeti-poétikai változások hatástörténetileg irányított folyamatának az irodalmi írásmódban és kommunikációban való vizsgálatát választja narratívateremtő szempontjául, melyben további két aspektus rejtőzik, mégpedig az irodalmi nyelvhasználatnak és a történeti kultúrtechnikák formáinak a változása, melyek az irodalmat a közvetítés mindenkori feltételei szerint rendelkezésünkre bocsátják.⁶

⁶ Vö. „Verfolgt wurden einerseits der Wandel der Sprachverwendung (einschließlich der in ihr implizierten Subjektkonstrukte), andererseits – soweit dies aufgrund der bezüglichen Grundlagenforschung möglich war – die

Míg az első ezek közül a megszületését megelőző konkrét időszak újraírására és újrakontextualizására tett kísérletet, addig az ezt követő három immár „teljesnek” mondható, mivel a kezdetektől napjainkig kívánta a magyar irodalom valamifajta szintézisét adni. Ez a törekvés, tehát egy átfogó összegzés megírása fedezhető fel a leginkább analógiaként említhető román irodalomtörténetben, mely ugyan egyetlen szerző műve, azonban mindenképp szintézisre törekszik. Nicolae Manolescu 2008-ban megjelent többszáz oldalas irodalomtörténetének előszavában elsősorban Hans-Robert Jauss recepcióesztétikáját, René Wellek a történetírást érintő dilemmáit említi, továbbá Fernand Braudel kapcsán a francia *Annales*-iskolát, és összességében ezek történetiségre és szinkronitásra vonatkozó megállapításaira hivatkozik. (Manolescu, 2008, 9–13) Amellett, hogy áttekinti a román irodalomtörténetírás – elsősorban huszadik századi múltját –, George Călinescu 1941-ben megírt munkáját emeli ki, s talán nem tévedek nagyot, ha úgy fogalmazok: Manolescu számára ez az egyik leglényegesebb viszonyítási pont. A tradíció felidézése és a hagyományban való benneállás elkerülhetetlensége a 2008-as irodalomtörténet szerzőjének kiemelt szempontja – ahogyan ezt az előbbi magyar irodalomtörténetek kapcsán is láthattuk –, és ez nem csupán a Călinescu-féle munkára vonatkoztatva fogalmazható meg, hanem az irodalomfelfogását és annak értelmezését tekintve is.

Az általános elméleti megfontolásokon túl lényeges kiemelni e négy magyar irodalomtörténet regionalitáshoz való viszonyát is. Mind a négy egyértelműen felszámolja a regionális alapon való megkülönböztetés gyakorlatát, hiszen egyik sem tematizálja ilyen szempontból a tárgyául választott műveket. E gesztus mögött az egységesülő vagy egységesítendő magyar irodalom víziója tűnik fel, melyet immár vagy széttöredezett örökségként, vagy választott poétikai szempontrendszerek mellett mutatnak be. Ezek a megközelítések világosan reflektálnak a magyar irodalomtörténet-írás korábbi diskurzusának regionalitásfelfogásaira, tehát a társadalompolitikai vagy származásalapú regionális értelmezésmintákat elutasítják, és egyértelműen kizárólag a poétikai kérdésfeltevések mentén vizsgálják az egyes műveket. Ezen megközelítésmódok egységesítő törekvései viszont olyan gyarmatosító gyakorlatként is olvashatók, melyek szinte teljes reflektálás nélkül számolják föl a szépirodalom felerősödő régiótapasztalatait, melyek mind tematikus, mind műfaji aspektusból a transznacionalizmus és a transzkulturalitás elméleti horizontján válnak úgy megragadhatóvá, hogy egyértelműen eltávolodnak a korábbi, sok esetben csupán az irodalomtörténet-írás praxisaiban létrejövő regionalitásfogalomtól, és egy tágabb régiókonstrukciót, egy közép- vagy kelet-európai mentális teret konstruálnak meg és reprezentálnak. Ez a perspektíva egyszerre nyitja meg és teszi egyúttal szükségszerűvé a nyelvi határok átlépését a szépirodalmi művek értelmezésében, továbbá irányítja az értelmezői figyelmet olyan tértágító konstrukciók felé, mely például a germanisztikán belül a „délkelet-európai német” [südosstdeutsch] jelzős szerkezetben reprezentálja e regionális szépirodalmi és irodalomtörténet-írói gyakorlatokat. A transznacionális nézőpont és értelmezési keret emellett arra is lehetőséget teremt, hogy a magyar irodalmi és kulturális közeg kapcsolattörténeti viszonyai is feltáruljanak, mely viszonyokban a fentebb bemutatott, a köztesség pozíciójában lévő irodalmak és intézményrendszereik folyamatosan alakító funkcióban fejtik ki hatásukat.

Bantoş, Ana. 2010. *Deschidere spre universalism. literatura română din Basarabia postbelică*. Chişinău: Casa Limbii Române Nichita Stănescu.

Béládi Miklós szerk. 1982a. *A határon túli magyar irodalom*. Budapest: Akadémiai.

Formen der Kulturtechniken, welche die jeweilige Vermittlung zwischen Produktion und Rezeption gewährleisten.“ (Kulcsár Szabó 2013, XIV)

- Béládi Miklós. 1982b. Kisebbségi irodalom – nemzetiségi irodalom. In *A határon túli magyar irodalom*. Szerk. Béládi Miklós. 9–18. Budapest: Akadémiai.
- Bori Imre. 1968. *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig*. Novi Sad: Forum.
- Bori Imre. 1975. *Irodalmunk évszázadai*. Újvidék: Forum.
- Bori Imre. 1982. *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*. Újvidék: Forum.
- Cimpoi, Mihai. 1996. *O istorie deschisă a literaturii române din basarabia*. Chişinău: Editura Arc.
- Dávid Gyula. 1971. Ion Chinezu erdélyi magyar irodalomtörténete. *Korunk* 30 (12): 1819–1826.
- George Călinescu. 1941. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. Bucureşti: Fundația Regală pentru literatură și artă.
- Gilles Deleuze–Félix Guattari. 2009. Mi a kisebbségi irodalom? In *Kafka. A kisebbségi irodalomért*. 33–56. Budapest: Quadmon.
- Gintli Tibor szerk. *Magyar irodalom*. Budapest: Akadémiai.
- Görömbei András. 1982. *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980*. Budapest: Akadémiai.
- Hollier, Denis. 1989. *A New History Of French Literature*. Cambridge: Harvard UP.
- Ion Chinezu. 1930. *Aspecte din literatura maghiară ardeleană*. Cluj: Editura Revistei Societatea de Măine.
- Jeney Éva. 2007. Maorik és transzilvánok: 1937: Jelszó és mítosz vita. In 2007. *A magyar irodalom története I-III.*, főszerk. Szegedy-Maszák Mihály–Veres András. 352–362. Budapest: Gondolat.
- Kántor Lajos. 2018. Láng-dosszié – társszerzőségben. In Kántor Lajos–Láng Gusztáv. *Száz év kaland. erdély magyar irodalmáról*. 25–31. Csíkszereda: Bookart.
- Kántor Lajos–Láng Gusztáv. 1973. *Romániai magyar irodalom 1944–1970*. Bukarest: Kriterion.
- Kulcsár Szabó Ernő szerk. 2013. *Geschichte der ungarischen Literatur*. Berlin: De Gruyter.
- Kulcsár Szabó Ernő. 1993. *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budapest: Argumentum.
- Kulcsár Szabó Ernő. 2013. Vorwort des Herausgebers. In *Geschichte der ungarischen Literatur*, szerk. Kulcsár Szabó Ernő. XI–XVI. Berlin–Boston: De Gruyter.
- Manolescu, Nicolae. 2008. *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*. Piteşti: Paralela 45.
- Motzan, Peter. 1980. *Die rumäniendeutsche Lyrik nach 1944. Problemaufriss und historischer Überblick*. Cluj-Napoca: Dacia.
- Pomogáts Béla. 1982. *Az újabb magyar irodalom 1945–1981*. Budapest: Gondolat.
- Sötér István főszerk. 1962–1964. *A magyar irodalom története I–VI.*, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézet.
- Szarvas Melinda. 2018a. A kulturális gravitáció modelljének bemutatása. In *Tükörterem flamingóknak. Irodalomtörténeti tanulmányok a magyar vajdasági irodalomról*. Budapest: FISZ. 15–28.
- Szarvas Melinda. 2018b. Az elnevezés kötelező. A vajdasági irodalom meghatározhatóságáról. In *Tükörterem flamingóknak. Irodalomtörténeti tanulmányok a magyar vajdasági irodalomról*. Budapest: FISZ. 29–44.
- Szegedy-Maszák Mihály–Veres András főszerk. 2007. *A magyar irodalom története I-III*. Budapest: Gondolat.
- Szerb Antal. 1935. *Magyar Irodalomtörténet*. Budapest: Révai, Budapest.

In the discourse of 20th and 21st century Hungarian literary history writing - thanks to social and political changes - the aspect of regionality is recurrently present, primarily in relation to

minority/ethnic Hungarian literature. The position and relations of these literatures can be inferred not only from the perspective of naming and designating them, but also from the way they are discussed or even represented as books. The study attempts to show the regionality formations in the history of Hungarian literature, which, reflecting on each other, overlapping and superseding each other, have tried to gain a dominant position in the discourse on Hungarian literature. As a point of comparison, the essay also includes the regionality phenomena of Romanian literature in the field of interpretation.

Keywords: the history of Hungarian literature-writing, regionality formations, concepts of space, minority/nationality literature